

Ur *Zenit* 3-1968

Ernest Mandel

Marx' ekonomiska teori och Tredje världens industrialisering

1

En förvånande invändning mot Marx' ekonomiska teori är formulerad av Joseph Schumpeter: nämligen att den skulle vara ur stånd att utveckla en teori om kapitalets ursprungliga ackumulation som vore kongruent med dess 'ränte'- (dvs. mervärde-) teori.¹ I själva verket är det just en av de viktigaste fördelarna med den marxiska ekonomiska teorin att den lyckas integrera teori och historia; och skälet härtill är inte bara att Marx utgick från insikten i den historiskt förgängliga, dvs. samhällsligt bestämda karaktären hos de s.k. 'kategorierna i den politiska ekonomin', utan också att hans undersökningsmetod var *genetisk* och alltså förstod dessa kategoriers uppkomst, utbredning och försvinnande som en historisk process. Och inom ramen för denna undersökningsmetod lade han särskild vikt vid kapitalets historiska och ekonomiska *ursprung* och vid mervärdets historiskt olika former, beroende på om vi har att göra med ett mervärde som uppstått ur cirkulationen i det förkapitalistiska samhället eller ett som skapats i produktionsprocessen i det kapitalistiska samhället.²

Marx' kapitalteori (kapital är värde som frambringar mervärde) grundar sig på en dialektisk insikt i den ekonomiska utbytesprocessen. I den enkla varuproduktionen, som uppstår i ett samhälle vilket ännu företrädesvis är grundat på naturhushållning, utvecklas sida vid sida dels en process av *enkel varucirkulation* (V-P-V) som bärs upp av hantverkare och bönder, dels en process av *penningcirkulation* (P-V-P¹) som ger upphov till de första formerna av mervärde – en process byggd på *ojämt utbyte* och förkroppsligad i ocker- och köpmanskapital. Den första fasen av kapitalets ursprungliga ackumulation – penningkapitalets ursprungliga ackumulation – som för Europas del försiggår i tidig medeltid, innebär att man tillägnar sig mervärde med hjälp av det kapital som skapas genom att det avhändes andra samhällsklasser: feodalherrar och kungar byter naturainkomster mot ockerkapital; efterblivna områden eller främmande folk byter varor mot en summa pengar som är mindre än vad dessa varor inbringar på Europas årliga marknader. Kapitalets ursprung ligger i detta ojämna byte, som med penninghushållningens utbredning kommer att omfatta allt fler samhällsskikt, tills resultatet blir att befolkningen underkastas en allmän skuldsättning till penningkapitalet.³

I det kapitalistiska produktionssättet slår denna process över i sin motsats. Nu är utbyte av lika värden regel; bedrägeri blir undantag och hänvisas till det ekonomiska livets periferi. Tillägnet av mervärdet (P-V-P¹) sker inte längre i den enkla cirkulationen, utan innefattar i sig hela produktionsprocessen. I cirkulationsprocessen förvandlas pengar till kapital först genom

¹ Joseph A. Schumpeter, *Business cycles* 1 1939 s. 229.

² De viktigaste ställen där Marx formulerar sin teori om den ursprungliga ackumulationen är: *Kapitalet* 1 kap. 4: Penningens förvandling till kapital; kap. 24: Den s.k. ursprungliga ackumulationen, delvis även kap. 11 och 25; *Kapitalet* 3 kap. 20: Ur köpmanskapitalets historia. [Hänvisningarna till detta arbete i fortsättningen gäller Richard Sänders svenska övers. av *Kapitalet* 1-3 Sthm 1930-31.] – *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* 1953: Avsnitten s. 151-166 (kap. om Penningen som kapital och första delen av kapitalets produktionsprocess); s. 224-226 (Kapitalets ursprungliga ackumulation); s. 718-734 (Förkapitalistiskt; mervärdeteorier; ränta och profit); s. 755-762 (Till läran om utrikeshandeln; delvis även s. 375-412 (Epoker i den ekonomiska samhällsformationen).

³ 'Bedrägeriet i utbytet är grundvalen för handeln, i den mån den uppträder självständigt.' (*Grundrisse* s. 742.) 'Så länge handelskapitalet förmedlar produktbytet hos utvecklade samhällen, framstår den kommersiella profiten icke blott som utpressning och prejeri utan uppkommer till stor del därur.' (*Kapitalet* 3 s. 297.)

att pengarna ges ut för inköp av maskiner, råvaror osv. (konstant kapital) och för köp av arbetskraft (variabelt kapital), därefter genom omvandlingen till producerade varor i produktionsprocessen, och slutligen genom att varorna säljs och kapitalet återställs i sin ursprungliga form, förstorat genom det realiserade mervärdet.

Om nu det produktiva kapitalets användning i den kapitalistiska produktionsprocessen alstrar mervärde på grundval av byte av lika värden, så är det likväl inte fråga om jämbördigt byte. Utbytet av kapital och arbete (köp av arbetskraft med kapital) är ett ojämt byte av lika värden: arbetskraften har det speciella bruksvärdet för kapitalet att skapa mer värde än det värde den själv kostar.⁴ Dessutom utspelas i den kapitalistiska världsekonomin en process där till storleken olika värden byts, vilken är bestämd genom att de olika nationer som driver handel med varandra befinner sig på olika produktivitetsnivåer.⁵

I ljuset av Marx' ekonomiska teori utgör alltså den historiska process som består av mervärdets uppkomst och dess tillägnande, en dialektisk enhet av tre olika moment: ojämt byte av olika värden, jämbördigt byte av lika värden, ojämt byte av lika värden. Endast om man tar hänsyn till dessa tre historiska moment, är det möjligt att besvara frågan hur kapital har bildats i den västliga världen, hur det har vuxit och brett ut sig. Vid två tillfällen – såväl vid det ojämna utbytet i den förkapitalistiska epoken som vid det ojämna utbytet i den nutida världshandeln – stöter vi därvid omedelbart på ett specifikt förhållande mellan det västliga kapitalet och de s.k. utvecklingsländerna, och till detta finns det anledning att återkomma längre fram i denna uppsats.

2

Vi vet att kapitalet, innan det kapitalistiska produktionssättet hade brett ut sig, tillägnade sig mervärde framför allt med hjälp av det ojämna utbytet. Ocker- och köpmanskapital under medeltiden bildar emellertid bara förstadiet till detta: de förklarar, hur det kunde komma sig att större penning- och kapitalmängder hopades och spred sig i ett samhälle, som nästan helt och hållet kännetecknades av naturhushållning och maximal penning- och kapitalknapphet. Nyare historieforskning bekräftar till fullo den avgörande roll som (med Marx' ord) 'den våldsamma plundringen, sjöröveriet och slavhandeln' har spelat på 800- och 900-talen för att de italienska städerna skulle utvecklas. Redan under medeltiden existerar det på köpmans- och bankkapitalets områden en förkapitalistisk konkurrens mellan kapital, som t.o.m. frambringar en viss utjämning av profitkvoterna.⁶

Här rör det sig likväl om processer, som i stor utsträckning försiggår i periferien av det ekonomiska livet, dvs. utanför produktionen och den cirkulation som omedelbart hänför sig till produktionen. Ocker, furstekredit, storhandel i utländska varor och lyxvaror är detta kapitals huvudsakliga intressesfär. Även om det ibland kan ske större kapitalanhopningar i följd av en sådan verksamhet, så händer det likväl aldrig i de ännu förhärskande feodala samhällsförhållandena att kapitalet etablerar sig som *härskare* över ekonomin, dvs. över

⁴ I tredje bandet av *Theorien über den Mehrwert* skiljer Marx, i anknytning till Adam Smith och Richard Jones, utbytet mellan kapital och arbete från utbytet mellan reventy och arbete. Avgörande är därvidlag, huruvida arbetet ingår i varuproduktionen. Skillnaden mellan dessa båda former av utbyte 'är hela skillnaden mellan det kapitalistiska och det icke-kapitalistiska produktionssättet'. (s. 496 i utgåvan Stuttg. 1910.)

⁵ 'Jämfört med det mindre intensiva producerar alltså det mer intensiva nationella arbetet på samma tid mer värde, som uttryckes i mera pengar. I sin internationella tillämpning modifieras värdelagen ännu mera därigenom, att på världsmarknaden det mer produktiva arbetet också är att räkna som mer intensivt, så framträdande den mer produktiva nationen genom konkurrensen tvingas att sänka sina varors försäljningspris till deras värde.' (*Kapitalet* 1 s. 518. Se även *Kapitalet* 3 s. 206-209.)

⁶ Se i detta sammanhang R. Lopez, *The trade of Medieval Europe* (i: *Cambridge economic history of Europe* 2 1952 s. 334 ff.)

produktionen: politiskt förblir det underkastat än furstarnas feodala jordägande, än den protektionistiska makten hos städernas skråväsen.

Först med den andra fasen av den ursprungliga ackumulationen som sätter in mot slutet av 1400- och början av 1500-talet – dvs. industrikapitalets ursprungliga ackumulation – erövrar kapitalet slutgiltigt sin maktställning i ekonomi och samhälle. Handelskapitalets väldiga utbredning, med de första stora aktiebolagen i dess följe, uppkomsten av den moderna statskulden och den moderna börsen, de första moderna bankernas utveckling, kapitalets inträngande i den industriella produktionen och jordbruksproduktionen (speglat bl.a. i utvecklingen av 'la nouvelle draperie', förlagsväsendet, manufakturen och det moderna lantbruket i Belgien, Norditalien, Nordfrankrike och senare England) – allt detta tecknar de bekanta etapperna i det västliga kapitalets frammarsch under den egentliga 'ursprungliga ackumulationens' epok, den som föregick den industriella revolutionen vid 1700-talets mitt och som till stor del faktiskt gjorde denna möjlig.

Den ekonomiska problematik som uppstår genom denna historiska omvälvning, är omfattande och komplicerad. Varifrån härstammar den plötsliga väldiga anhopningen av kapital som fordrar produktiv användning? Hur kom sig den hastiga förändringen av de samhälleliga relationerna, som gjorde denna framstöt framgångsrik? Vilken förskjutning i de politiska kraftförhållandena var det som låg under förändringen? Hur förhöll sig feodalsystemet på landsbygden och skråväsendet i staden under trycket från den nya omvälvande kraften? Vilka tekniska förändringar inte bara i produktionstekniken utan också i köpmans- och finanstekniken, respektive bokhålleriet – – möjliggjorde och underlättade denna omvälvning?

I det berömda tjugofjärde kapitlet i *Kapitalets* första band, ägnat 'den s.k. ursprungliga ackumulationen', lägger Marx framför allt tyngdpunkten på de samhälleliga förutsättningarna för denna kapitalanhopning (i första hand det våldsamma skiljandet av ett stort antal producenter från deras traditionella tillgång på produktions- och existensmedel, i första hand jorden) och på det anhopande kapitalets ekonomiska ursprung i plundring: nämligen plundring av främmande länder (kolonialsystemet), plundring av den egna befolkningen (skattearrende och protektions-system) och plundring av staten (statskulds-system), såsom vi kunde uttrycka det i anslutning till en anmärkning av Engels rörande det gamla asiatiska produktionssättet.⁷ Därvid ligger betoningen helt och hållet på det ojämna utbytet såsom den företeelse, varav ohöljt rov och plundring ju bara utgör de yttersta konsekvenserna.

I ljuset av de s.k. utvecklingsländernas aktuella problematik är det lämpligt att åtminstone i grova drag med siffror påvisa vilket bidrag som dessa länder ofrivilligt har givit till det europeiska industrikapitalets 'ursprungliga ackumulation'. När Marx skrev: 'Upptäckten av guld- och silverländerna i Amerika, utrotandet, förslavandet och begravandet av den inhemska befolkningen i bergverken, den begynnande erövringen och utplundringen av Ostindien, förvandlingen av Afrika till en handelsjaktmark på svarthudingar, betecknar den kapitalistiska produktionserans morgonrodnad. Dessa idylliska processer är huvudmoment i den ursprungliga ackumulationen',⁸ så har nutidens forskning givit honom helt och fullt rätt i detta. Ja, man kunde t.o.m. säga, att Marx snarast har underskattat betydelsen av den tredje världens utplundring då det gällt att anhopa industrikapital i Västeuropa.

⁷ 'Regeringen i Orienten hade alltid blott tre departement: finanser (plundring av hemlandet), krig (plundring av hem- och utlandet) och travaux publiques (omsorg om reproduktionen).' *Briefwechsel zwischen Marx und Engels* 1 1921 s. 415.

⁸ *Kapitalet* 1 s. 708.

Vi har på annan plats⁹ försökt beräkna de viktigaste posterna i den utplundring som kolonierna utsattes för genom direkt rov, slavhandel och 'normal' handel under tiden från 1500 till 1750:

- a. E. J. Hamilton uppskattar värdet av det guld och silver som spanjorerna förde till Europa från Nord- och Sydamerika mellan åren 1503 och 1660, till 500 miljoner guldpesos.
- b. Colenbrander uppskattar det byte som det nederländska Ostindiska kompaniet bortfört från Indonesien till 600 miljoner guldfloriner för tidrymden från 1650 till 1780.
- c. Pater Rinchon uppskattar den vinst som tillfördes det franska kapitalet enbart genom slavhandeln under 1700-talet, till nästan en halv miljard franska guldfrancs, utan att däri inräkna den många gånger större vinsten av slavarbetet på de västindiska plantagerna.
- d. Enligt H. V. Wiesmann och *Cambridge history of the British empire* uppgick de inkomster som skapades av slavarbetet i Brittiska Västindien, till åtminstone 200 till 300 miljoner guldfrancs.
- e. Slutligen inbringade plundringen av Indien enbart under tiden 1750 till 1800 Storbritanniens härskande klass mellan 100 och 150 miljoner guldfrancs.¹⁰

Om vi adderar dessa summor får vi mer än en miljard guldfrancs, dvs. mer än värdet av det samlade anläggningsskapitalet i alla europeiska industriföretag omkring år 1800. Tillförseln av dessa jättelika kapitalmassor till Europas handelsnationer mellan 1500-talet och 1700-talets slut skapade inte bara en gynnsam atmosfär för kapitalinvesteringar och 'företagaranda', den finansierade i många påvisbara fall direkt stora manufaktur- och fabriksanläggningar, vilket bidrog till att ge impulser åt den industriella revolutionen.¹¹

En historisk parallell kan förtydliga, i vilken utsträckning rikedomerna var internationellt koncentrerad i början av den industriella revolutionen. Det är bekant att det vid tiden för Kristi födelse – vad gäller hela det antika kulturområdet mellan Sahara, Rhen-Donau, Svarta havet och Indien – var Rom som fick mottaga de skatter som efter varandra hade hopats av de egyptiska, babyloniska, persiska och alexandriska rikena och att dessa skatter under flera århundraden finansierade det romerska rikets militärmakt och de härskande klassernas lyx. En likartad internationell koncentration av rikedomar ägde rum mellan slutet av 1400-talet och slutet av 1700-talet. Stora delar av den ädelmetall som fanns i de fem världsdelarna (med undantag av Kina och Japan) flöt till Västeuropa och förökades där genom inkomster av slavhandel, slavarbete och en världshandel grundad på ojämt byte.

Uppkomsten av ränte- och köpmanskapital i ett samhälle, som fortfarande huvudsakligen vilar på naturhushållning, är ingen typisk europeisk förteelse. Den möter under antiken, i Bysans, i det islamska riket, i Indien och Indonesien, Kina och Japan (före kontakten med de europeiska erövrarna), ja t.o.m. i det förkolumbianska aztekerriket strax innan conquistadorerna dök upp. Den ekonomiska mekanismen i denna process var i det stora hela densamma som under den europeiska medeltiden: ocker-, bank- och köpmansbourgeoisien tillägnade sig en del av

⁹ Ernest Mandel, *Traité d'économie marxiste* 2 1962 s. 71-74.

¹⁰ Källor: E. J. Hamilton, *American treasure and the price revolution in Spain* 1934 s. 34, 37, 38; H. T. Colenbrander, *Koloniale Geschiedenis* 2 1925 s. 247; R. P. Rinchon, *Le trafic négrier* 1938 s. 22, 129 f., 211, 304; H. V. Wisemann, *A short history of the British West-Indies* 1950 s. 50, 58; *The Cambridge history of the British empire* 1 1929 s. 380; Sir Percival Griffiths, *The British impact on India* 1952 s. 374 f., 402 f.

¹¹ Cit. hos Gaston Martin, *Histoire de l'esclavage dans les colonies francaises* 1948 s. 90 f.: 'Varje återkomst (nämligen av slavskepp – E.M.) förde under loppet av 1700-talet till att manufaktur-, raffinaderier, bomullsfärgerier, sockervarufabriker upprättades, vilkas växande antal bevisade industrins utbredning. Sålunda grundas t.ex. under 1700-talet i Nantes 15 raffinaderier, 5 bomullsmanufakturerna [...], 2 stora fabriker för färg-stoffer, 2 sockervarufabriker ...'. Om frågan hur Indiens 'ursprungliga' utplundring förhåller sig till den begynnande industriella revolutionen i England se Brooks Adams, *La loi de la civilisation et de la décadence* 1899 s. 375-380.

grundröntan och statsinkomsten (resp. statskassan). Den ursprungliga ackumuleringen av penningkapital var ansevärd och siffermässigt sett ofta mer betydande än i Europa.¹² Den tekniska grundvalen för den industriella revolutionen (dvs. tekniska kunskaper, manufaktur-system, möjlig avsättning i utrikeshandel osv.) existerade i några fall t.o.m. tidigare i dessa kulturkretsar än i de europeiska.

Det är väl ingen tillfällighet, att den industriella revolutionen trots detta ägde rum i Europa och inte i de andra kulturkretsarna. Orsakerna härtill har Marx antytt i *Grundrisse*, även om han inte fullständigt har utarbetat dem. De är att söka i att förhållandet mellan statsmakt och borgarklass varit av så olika natur (i ena fallet är den förra övermäktig, den andra svag; i det andra fallet är relationen dem emellan den motsatta), vilket i ena fallet hade till följd en diskontinuerlig, i det andra en kontinuerlig kapitalackumulering. I sista hand beror kapitalets olikmässiga utveckling i öst och väst på olika förutsättningar för jordbruket, olikheter i förhållandet mellan land, vatten och antal människor. Och detta ledde där till ett bevattningsjordbruk med stark centralisering av den samhällsliga merprodukten, medan det här blev frågan om en ekonomi byggd på parcelljordbruk och en utpräglad decentralisering av den samhällsliga merprodukten.¹³

Ändå bör man inte övervärdera det olikartade i ackumuleringen av penningkapital för de olika kulturkretsarna. Visserligen hade vissa kulturkretsar under 1500-talet saktat flera århundraden efter den västeuropeiska kapitalbildningen. Men åtminstone ett exempel, nämligen Japan, bevisar att det var fullt möjligt att företa språnget från den ursprungliga ackumuleringen av penningkapital till den ursprungliga ackumuleringen av industrikapital – eller rättare, att det hade varit möjligt, om inte just vid 1500-talets början den process hade satt in som innebar en stark internationell kapitalkoncentration.

Utvecklingsländernas dubbla tragik består däri att de inte bara blev offer för denna internationella koncentrationsprocess, utan i efterhand dessutom måste försöka upparbeta sin industriella efterblivenhet, dvs. genomföra den ursprungliga ackumuleringen av industrikapital i en värld, som redan var översvämmad av industrivaror på grund av västvärldens utvecklade industri. Med andra ord: medan världsmarknaden och världsekonomin var själva den dynamiska förutsättningen för västvärldens industrialisering mellan 1500- och 1800-talen – framför allt genom tillflödet av mineraler och penningkapital till Västeuropa, där det blev en av de viktigaste källorna för den ursprungliga ackumuleringen av industrikapital – så utgör världsmarknaden och världsekonomin sedan slutet av 1800-talet ett av de huvudsakliga hindren för den tredje världens industrialisering, och detta i precis samma utsträckning som de bromsar den ursprungliga ackumuleringen av industrikapital.

3

De resurser som låg beredda i senmedeltidens och den begynnande nya tidens västeuropeiska samhälle för att starta den ursprungliga ackumuleringen av industrikapital, existerar alltså sedan 1800-talet i många, och sedan 1900-talet i praktiskt taget alla utvecklingsländer. I alla s.k. utvecklingsländer kan man iakttaga hur den inträngande penninghushållningen och varuproduktionen långsamt upplöser den klassiska stam- och bygemenskapen och hur så småningom bonden skiljs från sin gård och grund, vare sig detta sker genom tvångs-fördrivning, genom skuldsättning eller genom ett växande befolkningstryck. Storbönder, köpmän, ockrare, korrumperade politiker avpressar bönderna vad som kan avpressas dem. Huvudkällan för den

¹² Några exempel: Änkan efter Muhassin, kalifen Muqtadirs minister, måste till sin härskare betala 700.000 gulddinarer och hade efteråt ännu kvar en avsevärd egendom (Reuben Levy, *The social structure of Islam* 1962 s. 307); den kejsarliga prinsen Hsia, som dog år 144 f. Kr., skall ha efterlämnat en skatt på 400.000 'catties' guld – en 'cattie' motsvarade ca 600 g (Lien Sheng-Yang, *Money and credit in China* 1952 s. 4).

¹³ Cit. i *Grundrisse* s. 377-382.

ursprungliga kapitalackumulationen flyter i de flesta av den tredje världens länder i stort överflöd; detta yttrar sig i växande bondepauperisering, periodisk eller kronisk hungersnöd, avsevärd undersysselsättning och stegrad flykt från jorden, vilket allt leder till kräftsvulsterna 'slum', 'bidonvilles' och 'favellas' i utvecklingsländernas storstäder.¹⁴

Tar vi Indien som exempel, så har vi just ett mönster på hur 'historiskt epokgörande i den ursprungliga ackumulationens historia' alla omvälvningar är 'vilka tjänar som hävstångar åt den sig bildande kapitalist-klassen: men framför allt de moment varunder stora människomassor plötsligt och våldsamt lösslites från sina existensmedel och slungas ut på arbetsmarknaden som fågelfria proletärer. Expropriationen av den lantliga producenten, bonden, från gård och grund bildar grundvalen för hela processen'.¹⁵ Professor Bonné beräknar att den del av den vuxna manliga befolkningen i den indiska byn som inte längre äger någon jord, har stigit från 7.5 milj. år 1822 till 35 milj. år 1933 och till 68 milj. år 1944.¹⁶ Hur hastigt denna expropriation tilltar, framgår också av att mellan åren 1950/51 och 1956/57 det procenttal av Indiens lantarbetarfamiljer som är fullständigt egendomslösa, har stigit från 50 till 57 procent, och att procentantalet av skuldsatta lantarbetare samtidigt steg från 45 till 64 procent.¹⁷ Därvid måste man beakta, att lantarbetarnas massa utgör över en tredjedel (och nära två femtedelar) av samtliga manliga byinnevånare. 59 procent av de jordbrukande 'företagen' förfogar över mindre än 5 acres land, dvs. de står vid ruinens brant.¹⁸

I Västeuropa ledde denna process å ena sidan till avhysning av bönderna och till pauperisering, ja proletarisering av dem i masskala, å andra sidan till bildandet av industrikapital, till ett oavblått växande antal industriföretag. I utvecklingsländerna har bara den ena sidan av processen upprepats fullständigt; den andra upprepas däremot endast partiellt och i en helt otillräcklig utsträckning. Man måste alltså ställa frågan varför den snabbt ökande ursprungliga ackumulationen av penningkapital icke, eller blott i otillräcklig grad, har följts av en faktisk industrialisering av den tredje världen. Svaret på denna fråga får man endast om man undersöker den tredje världens totala samhällliga och ekonomiska struktur, liksom den specifika formen för dess integration i den kapitalistiska världsmarknaden.

Det var det västliga kapitalet som tog initiativ till att utvecklingsländerna drogs in i världsmarknaden. Detta kapital hade emellertid i flertalet fall varken möjlighet (bristande efterfrågan inom den tredje världen) eller intresse (ovilja att skapa konkurrens till sin egen industri) att där bygga upp en modern förädlingsindustri. Den avsättningsmarknad för vilken kapitalet ville framställa varor i utvecklingsländerna, låg huvudsakligen utanför dessa länder själva. Resultatet blev därför endast och allenast sådana investeringar som överensstämde

¹⁴ I sin *Novaja ekonomika* hade Jevgenij Preobrazjenskij redan 1925 klargjort att det ojämna utbytet mellan stad och land (mellan den socialistiska sektorn i industrin och den privata sektorn i jordbruket) också efter produktionsmedlens socialisering skulle vara den huvudsakliga grundvalen för 'den ursprungliga socialistiska ackumulationen' i underutvecklade länder. Han tillfogade emellertid, att detta inte skulle beledsagas av en pauperisering av bönderna utan tvärtom av en stegring av deras levnadsstandard, i den utsträckning som processens grundval måste vara en stigande produktivitet hos jordbruksarbetet, vars frukter sedan skulle delas mellan bonde och stad. I det Stalin emellertid genomförde den påskyndade industrialiseringen (bl.a. byggandet av den första traktorfabriken) med försening och däremot jordbrukskollektiviseringen med överilning, så förstörde han dessa nödvändiga proportioner, orsakade massfattigdom hos bönderna och en brant sjunkande arbetsproduktivitet inom jordbruket, något som påtvang den sovjetiska ekonomin och befolkningen en rad onödiga offer under nära tre decennier. (Jfr här även i *Zenit* 1967:4: ett översatt avsnitt ur Preobrazjenskij's *Den nya ekonomin* med kommenterande uppsats av Lars Herlitz) [på marxistarkivet: [Preobrazjenskij och den ursprungliga socialistiska ackumulationen](#) – Red].

¹⁵ *Kapitalet* 1 s. 676.

¹⁶ Alfred Bonné, *Studies in economic development* 1957 s. 173.

¹⁷ *Agricultural labour in India*, ed. by V.K.R.V. Rao, Bombay 1962, s. 29, 52.

¹⁸ A.R. Desai, *Rural sociology in India* Bombay 1959 s. 125.

med eller kompletterade västvärldens kapitalistiska industri: framställning av mineraler och vegetabiliska råvaror samt av livsmedel.¹⁹

Därigenom uppstod en specifik arbetsfördelning på världsmarknaden, som blott föga hade att göra med geografiska eller klimatiska betingelser och som i grund och botten bara motsvarade det västliga kapitalets exploateringskrav på en bestämd nivå av den historiska utvecklingen.²⁰ Genom att den 'moderna' ekonomiska sektorn i de s.k. utvecklingsländerna inskränks till plantager, gruvor och oljekällor, uppstår den ökända företeelsen 'monokultur' eller 'monoproduktion', som gör den tredje världen beroende av världsmarknadens prissvängningar och av de stora råvarustrusterna som kontrollerar deras nationella rikedomar.²¹

Denna ensidiga internationella arbetsfördelning har å ena sidan till följd att en viktig källa för den ursprungliga ackumulationen av industrikapital i de s.k. utvecklingsländerna torkar ut: nämligen huvudparten av det i landet självt frambragta mervärdet. Detta realiserar på världsmarknaden. Antingen kommer det överhuvud inte mer tillbaka till landet (när exempelvis trusterna kan finna utstuderade juridiska former för att omfördela vinsten mellan produktions-, transport- och försäljningsföretag, som alla är dotterföretag till samma finansgrupp) eller också flyter det, efter att tillfälligt ha återbördats, strax tillbaka till väst i form av utdelningar, tantiem, räntor, avgifter till banker, försäkringar osv.²²

Å andra sidan blir följderna, att det skapas en struktur för världshandeln som är grundad på ojämt byte, efter ett mönster varav Marx har givit den klassiska analysen i *Kapitalets* tredje band: 'Kapital, anlagda i utrikeshandel, kan avkasta en högre profitkvot, eftersom här för det första konkurreras med varor vilka produceras av andra länder som har mindre lätt att producera dem, så att det mer utvecklade landet säljer sina varor över deras värde, ehuru billigare än konkurrensländerna. [...] Det gynnade landet erhåller mer arbete tillbaka i utbyte mot mindre arbete, fastän denna skillnad, detta mer, liksom vid utbyte mellan arbete och kapital överhuvud, stoppas i fickan av en viss klass.'²³

En analys idag, ägnad den ödeläggande verkan som den negativa utvecklingen av 'terms of trade' har haft för de s.k. utvecklingsländerna, ger empirisk bekräftelse åt denna teoretiska diagnos. Ty vad betyder, ur utvecklingsländernas synpunkt, försämringen av deras 'terms of trade' annat än att dessa länder måste exportera en allt större del av i kolonialvaror kristalliserat arbete för att kunna köpa samma kvantum av förädlade industrivaror? Den internationella handeln mellan nationer på olika industriell utvecklingsnivå beror alltså återigen på ett byte av olika värden, varvid de industrialiserade nationerna tillägnar sig en del av det mervärde som produceras i de fattiga länderna.²⁴

¹⁹ Jfr Marx' spådom att den brittiska bourgeoisien önskade befria sig från det irriterande beroendet av bomullsproduktionen i USA:s sydstater genom att befördra bomullskulturen i andra länder. I: *Neue Rheinische Zeitung* H. 5, Mai–Okt. 1850. Denna förutsägelse skulle besannas genom bomullsodlingens utbredning i Indien och Egypten.

²⁰ Idag torde emellertid detta intresse förändras, i den mån som industrimakternas export alltmer består av maskiner och industriell utrustning, vilkas import i utvecklingsländerna delvis har som förutsättning dessa länders industrialisering. På detta sätt skapas en motsättning mellan maskin- och färdigvaruindustrin i västländerna vis-à-vis 'utvecklingshjälpen'.

²¹ Till detta tema finns det en rikhaltig litteratur. Vi nöjer oss här med att hänvisa till ett enda exempel: Stacy May & Galo Plaza, *The United Fruit Co in Latin America*, 1958.

²² Hur starkt de löpande kostnaderna för den utländska skuldsättningen kan belasta betalningsbalansen i ett utvecklingsland, visar på ett slående sätt det indiska exemplet: år 1966 belöpte de sig redan till 20 % av Indiens totala exportintäkter; mot den fjärde 5-årsplanens slut kommer den att sluka så mycket som 28 %.

²³ *Kapitalet* 3 s. 206 f.

²⁴ Vi säger 'industrialiserade nationer' och inte 'kapitalistiska länder', eftersom länder med socialiserade produktionsmedel utnyttjar detta ojämna utbyte, för så vitt de driver handel efter s.k. världsmarknadspriser.

Innan penningägaren uppenbarar sig på scenen i den tredje världens länder, har alltså en betydande del av den potentiella ackumulationsfonden redan flutit ut ur dessa länder och förlorats för deras faktiska ackumulationsprocess. Att denna förlust är betydligt större än all 'utvecklingshjälp' som tillförs den tredje världen, och att denna 'utvecklingshjälp' följaktligen överhuvud inte tjänar den industriella utvecklingen utan bara finansieringen av industri-ländernas export till de s.k. utvecklingsländerna (liksom till inköp av ett visst samhälleligt försäkringsbrev mot sociala revolutioner), behöver inte utvecklas i detaljer. Siffrorna talar sitt tydliga språk.²⁵ Om en del av en sådan 'utvecklingshjälp' trots detta avsätter sig i nya förädlingsindustrier, så kan detta endast betraktas som en biprodukt av den allmänna politiken, en biprodukt som dessutom stöter på allt skarpare kritik i de västliga finanskretsarna.

Nu träder likväl penningägaren i Tredje världens länder själv upp på scenen. Vi vet att den ursprungliga ackumulationen av penningkapital oavbrutet fortskrider. En del av detta kapital (eller av de värden som realiserats utanför landet som tillskott i kapital) har visserligen gått förlorat för den nationella ekonomin. Det som blir över, är likväl fortfarande tillräckligt för att tillåta en påskyndad industrialiseringsprocess. När en sådan ändå inte äger rum, så är orsaken endast den att de inhemska penningägarna under de givna samhälleliga och ekonomiska betingelserna inte har intresse av att förvandla sitt penningkapital till industrikapital.

För att man skall förstå detta sakförhållande, är det nödvändigt att i korthet hänvisa till två saker: å ena sidan de risker och profitmöjligheter som industrikapitalet står inför i utvecklingsländerna, å andra sidan de risker och profitmöjligheter som är aktuella för andra kapitalinvesteringar i dessa länder.

De huvudsakliga hindren för den snabba utvecklingen av en räntabel privatindustri är landets stora fattigdom, den relativt ringa solventa efterfrågan, det faktum att stora delar av befolkningen lever i utkanten av eller helt utanför penninghushållningen (ekonomins s.k. 'moderna sektor'), konkurrensen från industriländernas billigare och kvalitativt bättre massprodukter, bristen på ett modernt kommunikations- och handelsnät som förbinder byn med den industriella storproduktionen, osv. Under dessa betingelser innebär grundandet av en industri inte bara en viss risk; det är så gott som omöjligt utan statligt understöd och skydd.²⁶

Å andra sidan finns det kapitalplaceringar som ger en mycket högre avkastning än grundandet av industriföretag. Detta gäller i första hand för markköp, resp. markspekulation. Det väldiga trycket av överbefolkning och undersysselsättning på landsbygden leder till en ständig stegring av jordarrendet. Flykten från landsbygden och storstädernas hastiga utbredning betingar en lika stadig stegring av markpriserna i staden. Dessutom avkastar den begynnande kapitalistiska stordriften inom jordbruket stora vinster.²⁷ Det betyder att, så länge de nuvarande samhällsförhållandena består, så överträffar vinsten från det sålunda placerade kapitalet mångfaldigt vinsten från nya industriföretag – och dessutom är den, i motsats till industrin, nästan fullständigt riskfri.

²⁵ Enbart under perioden mellan 1950 och 1960 har utvecklingsländernas andel i världshandeln fallit från 30 till 20,4 %, huvudsakligen på grund av den för dem negativa utvecklingen av 'terms of trade' (United Nations Department of economic and social affairs, *World economic survey 1962 1, The developing countries in world trade* s. 2 f.) År 1962 låg råvarupriserna genomsnittligt 38 % under deras nivå från år 1954, vilket innebar en förlust för utvecklingsländerna på 11 miljarder dollar – gentemot ca 8 miljarder dollar 'utvecklingshjälp', som de hade fått samma år.

²⁶ Detsamma gällde till dels även för upphovet, om icke för den egentliga storindustrin, så i varje fall för den industriella manufakturen i flera västliga länder – blott med den avgörande skillnaden, att denna 'nya' industri i utvecklingsländerna idag ser sig ställd ansikte mot ansikte med en redan mättad världsmarknad.

²⁷ Den s.k. 'nya försörjningsstrategin', som den indiska regeringen har utarbetat efter hungersnöden år 1966, är helt igenom koncentrerad på att utveckla det intensiva jordbruket med hjälp av de rika bönderna.

Liknande möjligheter öppnas för de s.k. utvecklingsländernas penningägare i import-export-affärer, i penningutlåning och bankväsen – för att nu inte tala om den smyghandel och de veritabla halvvärldsaffärer som bedrivs av den i Tredje världen tämligen inflytelserika ‘*trabourgeoisien*’. Här är visserligen risken större än när det gäller egendomsaffärer eller inköp av åkerjord; men den stora avkastningen neutraliserar risken och tillåter att man snabbt glider över till legitima affärer. Likartade förhållanden existerade utan tvivel också i Västeuropa vid tiden för den ursprungliga ackumuleringen av industrikapital; de fanns ännu mer utpräglat i Östeuropa och i Medelhavsområdet under 1800-talet och början av 1900-talet. Men den samhälleliga situationen som helhet var här gynnsam för att ‘*trabourgeoisien*’ skulle förvandlas till *industriherrar*, i varje fall inom det västeuropeiska området. Idag verkar den i precis motsatt riktning i utvecklingsländerna.

Skillnaden mellan Marx’ och Schumpeters uppfattning av den kapitalistiska industrialiseringen kommer mycket klart till uttryck på denna punkt. Bägge lägger de huvudvikten vid den roll som de produktiva investeringarna spelar, såväl när det gäller att betrakta den ekonomiska utvecklingen under kapitalismen i allmänhet som den industriella konjunkturcykeln. Bägge sätter därför kapitalisten i centrum för sin undersökning. Men i det att Schumpeter extrapolerar ‘*innovations*’-momentet och upphöjer det till huvudfaktorn i den ekonomiska utvecklingen,²⁸ så rycker han ut en delaspekt på företagarverksamheten ur kapitalackumuleringens totala sammanhang och sätter därmed hela sin argumentation i fara att råka in på den s.k. ‘*folkpsykologins*’ skeva spår.

Otaliga avhandlingar har ägnats temat varför olika folk visat större eller mindre ‘*anlag*’ för företagsamhet. På så sätt har man sökt ‘*förklara*’ den allt tydligare eftersläpning som kännetecknar industrialiseringen av en rad länder. Till vilka besynnerliga resultat sådana ‘*förklaringar*’ måste föra, visas bäst av exemplet Kina. Här har vi att göra med ett folk, som i århundraden bokstavligen skänkt många av Ostasiens länder större delen av sin köpmansklass, ett folk vars flit och tekniska begåvning blivit till ett ordspråk, vars industriella initiativ frambragt betydande resultat i fall som Hongkong och Hawaii – och som trots detta, ännu vid tiden för det kinesisk-japanska krigsutbrottet, inte hade gjort det minsta försök att industrialisera det egna landet. Att förklara denna eftersläpning med ‘*bristande företagaranda*’, är uppenbart absurt.²⁹ Bara en undersökning av de social-ekonomiska betingelserna, vilka väl gynnar en ursprunglig ackumulering av penningkapital men däremot inte en ursprunglig ackumulering av industrikapital, kan göra det förståeligt att en grundlig industrialisering har uteblivit i den tredje världen.

4

I det kapitel av den samtida ekonomiska teorin som sysslar med utvecklingsländernas ekonomiska tillväxt dyker problemet kring den s.k. ursprungliga kapitalackumuleringen upp i form av teorin om ‘*fattigdomens djävulscirkel*’. Den låga per capita-inkomsten i dessa länder skulle möjliggöra blott en låg sparkvot, så att den härav betingade låga investeringsverksamheten inte tillät någon märkbar ökning av per capita-inkomsten. Därför, heter det vidare, är det så svårt för utvecklingsländerna att komma ur sin fattigdom.³⁰ Denna teori utmynnar i tautologin att utvecklingsländerna är fattiga därför att de är fattiga, vilket inte kan anses vara särskilt upplysande.

²⁸ Joseph A. Schumpeter, *The theory of economic development* 1961 s. 65-94.

²⁹ Också exemplet Japan är högst upplysande. Då regeringsföretagen såldes kring år 1880, köptes företagen upp av en del av den gamla feodaladeln med hjälp av den ersättning de erhållit för förlorad egendom och statspapper – vilket gav den avgörande impulsen åt den japanska kapitalismens uppväxt.

³⁰ W. Rostow, *The stages of economic growth* 1962 s. 39. Rostow definierar t.o.m. ‘*take-off*’ som en stegring av investeringskvoten från 5 till 10 %. Se dock W. Arthur Lewis, *Theory of economic growth* 1963 s. 236, som likaledes avvisar teorin om ‘*fattigdomens djävulscirkel*’.

Paul A. Baran har lett huvudangreppet mot denna lärosats, sedan den redan satts ifråga av Nurkse. Ty Nurkse hade påvisat att utvecklingsländernas stora fattigdom huvudsakligen måste bero på undersysselsättning – eller mera precist: på kvantitativ och kvalitativ undersysselsättning.³¹ Därigenom upptäcktes en av nycklarna till en effektiv strategi för snabb ekonomisk utveckling. Härtill fogade Baran en lika betydelsefull egen upptäckt, då han fastställde att ‘överskottet’ – vi skulle hellre vilja använda Marx’ begrepp ‘den samhälleliga merprodukten’ – i utvecklingsländerna för det mesta utgör icke en lägre utan en högre procentandel av nationalinkomsten än i de industrialiserade länderna.³² Den verkliga svårigheten för utvecklingsländernas industrialisering består inte i brist på resurser – annorlunda uttryckt: i brist på penningkapital – utan i de sociala och ekonomiska betingelser som motverkar att den befintliga samhälleliga merprodukten mobiliseras och kommer till produktiv användning i industrin.

Syntesen av Nurkses och Barans teser kan nu formuleras utan svårighet, och det i linje med Marx’ teori om kapitalets ursprungliga ackumulation. Ursprunglig ackumulation av penningkapital övergår i ursprunglig ackumulation av industrikapital blott under den förutsättningen att upplösningen av naturhushållningen på landet, förallmänligandet av varuproduktionen, den borgerliga klassens politiska makt, statens roll som försvarare av denna klass gentemot utländska konkurrenter (idag i första hand mot de redan industrialiserade staterna) bildar ett social-ekonomiskt komplex som i sin helhet gynnar industrialiseringen. Finns inte detta totala social-ekonomiska komplex, så är den troligare varianten den att de delvis enorma penningkapitalen sipprar bort genom allehanda sidokanaler. Möjligheten till industrialisering existerar, resurser föreligger, men det finns ingen samhällsklass som inom det beståendes ram förfogar över den nödvändiga makten och det tvingande intresset att pröva ett genombrott i denna riktning. Om å andra sidan den bestående ordningen övervinnes, och arbetarklassen med stöd av de fattiga bönderna och städernas intelligentia övertar den politiska makten, så är denna klass fullkomligt i stånd att mobilisera och centralisera den befintliga, delvis i träda liggande arbetskraften och den befintliga, delvis bortslösade samhälleliga merprodukten, vilket gör det möjligt att påskynda industrialiseringen. Ingenting har ändrats vad beträffar de ekonomiska resurserna vid starten; det är bara de samhälleliga betingelserna som är kullkastade. Detta bekräftar, att det huvudsakliga hindret på vägen mot en industrialisering inte ligger i den ekonomiska efterblivenheten eller i fattigdomen utan i den samhälleliga strukturen.

Rostows undersökningar av de betingelser som råder för den industriella ‘take off’ tar hänsyn till en del av dessa faktorer men underskattar andra och kommer sålunda till en otillräcklig slutsats: att man, åtminstone i den första fasen, bör koncentrera sig på ‘dem som vill modernisera ekonomin’.³³ Därvid förblir den centrala frågan obesvarad, nämligen huruvida dessa ‘modernisatorers’ vinster under de givna samhälleliga betingelserna och det givna förhållandet till den kapitalistiska världsmarknaden huvudsakligen skulle användas till att grunda industrier eller om de skulle förlora sig i byggandet av moderna höghus och hotell,³⁴ i grundandel av moderna importfirmor eller inköp av stora lantgods – eller eventuellt helt enkelt försvinna i schweiziska banker.

³¹ Ragnar Nurkse, *Problems of capital formation in underdeveloped countries* 1953 s. 35-38.

³² Paul A. Baran, *The Political economy of growth* 1957 s. 227.

³³ Rostow, a.a. s. 58. Se även Lewis, a.a. s. 235: ‘Detta innebär, att den grundläggande förklaringen till en ”industriell revolution”, dvs. ett plötsligt påskyndande av kapitalbildningskvoten, består i en plötslig stegring av möjligheten att förtjäna pengar.’ Lewis gör sig skyldig till samma fel att identifiera penning- och industrikapitalackumulation. Men vad händer, om denna ‘plötsliga möjlighet att förtjäna pengar’ just erbjuder sig utanför industrisektorn?

³⁴ I Beirut finns det talrika, t.o.m. outhyrda höghus och hotell, vari arabiska oljeschejker har placerat sina pengar ‘i säkerhet.’ Stora industrianläggningar har knappast ens indirekt sprungit fram ur denna typ av investeringar.

Rostow förebrår Marx för 'ensidighet' vid människobedömningen: Marx ser en uteslutande rationellt styrd, på maximal profit inställd människa, under det att hans egen, Rostows, teori framför allt ser människan som lysten efter makt, fritid, äventyr, säkerhet och kontinuitet i existensen.³⁵ Marx avsåg naturligtvis aldrig att göra antropologiska fastställanden om människan i allmänhet och hennes 'profithunger'. Han konstaterade bara, att den förallmänligade penning- och varuekonomin, i det borgerliga samhälle vari människan levde och som hon varken hade önskat sig eller godkänt, ledde till en allmän jakt efter materiell rikedom, en jakt som framför allt kom att bestämma kapitalägarnas uppförande. Dessa var tvungna att följa budet 'ackumulera, ackumulera!' om de inte ville löpa risk att krossas under konkurrensens hjul.

Vi skall här inte dryfta frågan, om en sådan analys av det borgerliga samhället – ett samhälle som ju Marx ville upphäva, just på grund av att den allmänna jakten efter materiell rikedom föreföll honom omänsklig eller åtminstone dömd att leda till omänskliga konsekvenser – överensstämmer med den historiska bilden av detta samhälle på 1800-talet och med den sociologiska bilden på 1900-talet. Vad Rostow inte tycks ha förstått, är det faktum att, för den borgerliga klassen som helhet om också inte för varje enskild individ, 'makt, fritid, äventyr, säkerhet och kontinuitet i existensen' fortfarande i huvudsak, om också inte uteslutande, sammanfaller med kapitalackumuleringen och en allt mer säkrad privatförmögenhet.

Det finns säkerligen olika vägar som för till den moderna industrin: Ryssland och Kina har bevisat det. Och det finns för oss ännu obekanta vägar, som några av utvecklingsländerna kanske kommer att gå i morgon. Men ett står fast: i en ekonomi, behärskad av samhällsklasser vilkas makt vilar på privat äganderätt till produktionsmedlen och på hopandet av personlig rikedom, är en industrialisering endast möjlig, om det totala socialekonomiska läget pålägger dessa klasser ett tvingande intresse för industrialisering. Det totala sammanhanget, varunder språnget från penningkapital- till industri-kapitalackumuleringen försiggår, har Marx beskrivit på följande sätt: 'Ursprungligen var handeln förutsättning för förvandling av småhantverket, hemindustrin och det feodala jordbruket till kapitalistiska företag. Den utvecklar produkten till vara, dels i det den skaffar densamma en marknad, dels i det den tillför nya varuekvivalenter och nya rå- och hjälpämnen åt produktionen och därmed öppnar nya produktionsgrenar, som från början är grundade på handeln, grundade såväl på produktion för marknaden och världsmarknaden som på produktionsbetingelser vilka härstammar ur världsmarknaden.'³⁶

Om den process som skildras i den sista meningen inte fullbordas eller – bl.a. till följd av konkurrensen från utländska varor och den inre marknadens blygsamma omfång – blott fullbordas i otillräcklig utsträckning, så förlamas ackumulationsprocessen i industrin eller försiggår så långsamt, att det inte längre kan bli tal om en hastig industrialisering. Om ett större hinder ställer sig i vägen för de härskande klasserna och dessa samtidigt har talrika möjligheter att vika undan,³⁷ så kommer raserandet av den halvfeodala eller tribala sociala

³⁵ Rostow. a.a. s. 149.

³⁶ *Kapitalet* 3 s. 302 f.

³⁷ Paul Bairoch ägnar flera verk (bl.a. *Diagnostic de l'évolution économique du tiers-monde 1900-1966*, 1967) åt tesen att en snabb höjning av jordbruksproduktiviteten, dvs. en faktisk 'jordbruksrevolution', måste föregå den egentliga industriella revolutionen, såsom i verkligheten också skett i väst. Detta svarar helt mot Marx' åsikter (jfr *Kapitalet* 1 s. 703 f.). Bairoch ser den huvudsakliga svagheten i den tredje världens ekonomi däri att den genomsnittliga produktiviteten inom jordbruket blott uppgår till ca 50 % av den som väst nått strax före den industriella revolutionen (a.a. s. 63). Om detta stämmer och härur ytterligare en tvingande anledning ges till varför kapitalet där snarare flyter till jordbruket än till industrin, så kan detta blott bekräfta vårt resonemang. Det är klart att sådana kapitalplaceringar upphäver arbetstillfällena i stället för att skapa nya och således inte bara relativt utan också absolut förstorar den tredje världens fattigdom. Faktiskt förhåller det sig så, att de indiska lantarbetarnas realinkomster har sjunkit och inte stigit efter det att kongresspartiets agrarreform genomfördes; och orsaken är bl.a. den att dessa reformer gav de självständiga rika bönderna flera möjligheter att modernisera jordbruket.

och ekonomiska strukturen och den åtföljande 'moderniseringen' visserligen att leda till den ursprungliga ackumulationen av penningkapital men inte till den ursprungliga ackumulationen av industrikapital. Denna skillnad märker många folk och mer än en miljard människor idag på ett mycket bittert sätt. Den marxiska ekonomiska teorin hade fastställt den redan för mer än ett århundrade sedan.

Övers. *Gunilla Ambjörnsson* och *Kurt Aspelin*